

ISTORIA BASARABIEI

VOLUMUL I

PRELUDII. DIN PALEOLITIC PÎNĂ LA SFÎRȘITUL ANTICHITĂȚII

CUPRINS

Prefață	9
Partea I. EPOCA DE PIATRĂ	21
Cîteva observații prealabile	22
Capitolul I. Paleoliticul	28
1. Paleoliticul inferior	28
1.1. Primele așezări umane și cultura lor materială	28
1.2. Ocupațiile și modul de viață al arhantropilor	33
2. Paleoliticul mijlociu	39
2.1. Stațiuni și vestigii	40
2.2. Comunitatea paleoantropilor – treaptă decisivă spre constituirea societății umane	46
3. Paleoliticul superior	54
3.1. Situri, tehnologii, inventar și etape ale dezvoltării	56
3.2. Viața economică	63
3.3. Relațiile sociale și cultura spirituală	70
Capitolul II. Mezoliticul	78
1. Caracterul culturii materiale: așezări, inventar, manifestări sincretice	79
2. Traiul, activitatea economică, aspecte ale spiritualității	86
Capitolul III. Neoliticul	94
1. Introducere: problema neolitizării, cadrul natural al comunităților neolitice, aspecte ale periodizării	94
2. Etapa de trecere: neoliticul aceric	99

3. Neoliticul timpuriu	102
4. Neoliticul mijlociu	111
5. Neoliticul târziu	116
Capitolul IV. Eneoliticul, vremea începutului desprinderii din lumea de piatră	130
1. Eneoliticul timpuriu	131
2. Eneoliticul mijlociu	150
3. Eneoliticul târziu	164
4. Cultura spirituală la sfârșitul epocii de piatră	178
Partea a II-a. EPOCA METALELOR: BRONZUL, HALLSTATTUL ȘI ÎNCEPUTUL LA TÈNE-ULUI	197
Capitolul V. Epoca bronzului	198
1. Introducere	198
2. Bronzul timpuriu	201
2.1. Debutul unei epoci în finalul alteia	201
2.2. Cultura mormintelor cu ocru (<i>Jamnaja</i>)	209
2.3. Problema privind începuturile istoriei etnice a spațiului est-carpatic	216
3. Bronzul mijlociu	217
4. Bronzul târziu	231
Capitolul VI. Prima epocă a fierului	247
1. Considerații generale	247
2. Hallstattul timpuriu	250
3. Hallstattul mijlociu	271
4. Culturi nehallstattiene în aria de influență a Hallstattului	281
4.1. Cultura Belozerka	282
Capitolul VII. Tracii din spațiul pruto-nistrean și de la Dunărea de Jos la cea de-a doua epocă a fierului (Hallstattul târziu și începutul La Tène-ului: secolele VII–III î.e.n.)	294
1. Observații preliminare	294
2. Civilizația geto-dacică timpurie	296
2.1. Considerații generale	296
2.2. Istoria	306

2.3. Realități economice și sociale	313
2.4. Spiritualitatea	336
Respect pentru oameni și cărți	
Capitolul VIII. Sciții în spațiul getic	348
1. Scurtă privire asupra istoriei sciților nord-vest pontici	349
2. Simbioze scito-tracice	364
Partea a III-a. ANTICHITATEA CLASICĂ	369
Capitolul IX. Coloniile grecești de la Nistrul de Jos și din teritoriile învecinate	370
1. Scurtă privire asupra colonizării elene a litoralului nord-vest pontic	370
2. Colonia greacă Tyras	375
2.1. Istoria politică a cetății	375
2.2. Cultura materială	398
2.3. Relații sociale și politice	453
2.4. Viața spirituală	471
3. Tyras în perioada romană	489
3.1. Metamorfoze ale evoluției istorice	489
3.2. Cultura materială și economia	543
3.3. Structuri sociale și politice	565
3.4. Manifestări ale vieții spirituale	581
4. Nikonion	607
4.1. Localizarea așezării	608
4.2. Scurtă privire asupra istoriei cetății	612
4.3. Mărturii ale culturii materiale	625
4.4. Urme ale vieții spirituale	666
Capitolul X. Geto-dacii în secolul al II-lea î.e.n.–începutul secolului al II-lea e.n.	688
1. Spațiul pruto-nistean în contextul general al istoriei politice a geto-dacilor	689
1.1. Mărturii de organizare politică și militară în secolul al II-lea–începutul secolului I î.e.n.	689
1.2. Lumea geto-dacă sub autoritatea lui Burebista	691
1.3. Regatul lui Decebal	702
2. Civilizația geto-dacică în secolul al II-lea î.e.n.–secolul I e.n.	714
2.1. Vestigii ale culturii materiale	716

2.2. Economia	726
2.3. Relațiile sociale și politice	742
2.4. Viața spirituală	747

Capitolul XI. În umbra Romei 754

1. Teritoriile geto-dacice nord-dunărene de sub dominație romană	754
2. Dacii liberi din spațiul pruto-nistean în secolele II-IV e.n.	761
3. Migratori la est de Carpați și la Dunărea de Jos	772
3.1. Bastarnii	772
3.2. Sarmații	782
3.3. Goții	798
3.4. Hunii	822
3.5. Slavii	826
3.6. Gepizii, avarii, bulgarii	842
4. Populația locală din spațiul est-carpatic în secolele V-VII	845

Abrevieri de titluri și denumiri 859

Planșe I-XXXII

Partea I

EPOCA DE PIATRĂ

Cîteva observații prealabile

Preistoria, adică perioada existenței umane care a precedat apariția mărturiilor scrise, este cea mai lungă și mai complicată pentru studiu din istoria omenirii. Materialele care se referă direct la omul din acea vreme, fiind vorba mai cu seamă de produsele activității sale, ca uneltele, armele, urmele de așezări ș.a., sînt puține și, mai ales, nu pot, prin ele însele, mărturisi prea mult despre ce erau omul și colectivitatea umană la acea etapă. De aceea pentru cercetarea perioadei învăluite într-o ceață atît de deasă se folosește orice informație, oricît de lapidară și oricît de aproximativă. Aceasta înseamnă că, în paralel cu acumularea de materiale arheologice, adică de mărturii ale culturii materiale obținute prin săpături arheologice, cercetătorul mai apelează la datele furnizate de un șir întreg de alte științe, cum ar fi geologia, paleontologia (cu subdiviziunile paleoantropologia, paleobotanica, paleozoologia) și palinologia, iar în anumite situații – și la unele științe mai mult sau mai puțin înrudite cu acestea, ca primatologia, antropologia culturală, etnografia etc. Primele dintre aceste științe oferă un material extrem de necesar studiului istoric despre starea și evoluția scoarței terestre, despre fauna și flora din acea vreme, precum și cu referire la constituția și înfățișarea fizică a omului. Celelalte trei au legătură mai puțin directă cu omul epocii de piatră, prima, avînd în vedere etapa timpurie a antropogenezei, pe cînd următoarele două vizează mai cu seamă comunitatea umană de la sfîrșitul acestei perioade.

Istoria epocii de piatră se confruntă cu trei mari probleme. Una este momentul și locul apariției omului, în cazul de față fiind vorba de măsura în care sînt relevate materialele referitoare la Moldova și, în special, la spațiul dintre Prut și Nistru sînt relevante pentru procesul de antropogeneză. Alta o constituie cronologia perioadei respective, altfel spus, dacă este posibilă o amplasare a mărturiilor din acel trecut atît de tulbure și atît de îndepărtat într-un anumit cadru cronologic sau, și mai simplu, cît este de realizabilă o măsurătoare în timp a evenimentelor, datelor, materialelor din acea vreme. Cea de-a treia problemă se referă la relația proceselor și a faptelor din spațiul preistoric pruto-nistrean cu fenomenele similare din alte areale istorico-geografice. Evident, cele trei probleme vizează, de fapt, tot atîtea sarcini prioritare ale cercetării istorice și pentru

scrierea istoriei. Să le examinăm succint pe fiecare, începînd, cum e firesc pentru istorie, cu cronologia.

Periodizarea istoriei epocii de piatră se bazează pe două grupuri de date: cele oferite de geologie și cele ce vizează sistematizarea materialelor rezultate din descoperirile arheologice. De fapt, și datarea acestor materiale multă vreme s-a făcut, și se mai face încă, în temeiul observațiilor geologice, excepție fiind metodele mai speciale și, în general, mai noi, ca dendrocronologia, paleomagnetismul, radiocarbonul (izotopul carbon-14). Din acest motiv, pentru o astfel de periodizare se folosește termenul de geocronologie.

Istoria de cîteva sute de milioane de ani a pămîntului este împărțită în trei etape, dintre care doar ultima, numită neozoic, are o anumită legătură cu istoria omenirii. Mai precis, e vorba de sfîrșitul celei de a doua ere a neozoicului – cuaternarul. Anume atunci își făcuse apariția omul, fapt pentru care cuaternarul se mai numește homozoic sau antropogen, adică, în latină și, respectiv, în greacă, eră a omului. Un fenomen climatic de mare impact asupra omului, o succesiune de glaciațiuni, care în emisfera nordică a ajuns pînă în Europa Centrală, a favorizat o divizare a cuaternarului în două etape: pleistocen și holocen. Cea dintîi, începînd cu aproximativ 2,5 mil. de ani în urmă, se identifică cu înaintările ghețarilor, numite stadii, și, bineînțeles, cu intervalele dintre ele, interstadiile, iar cealaltă, avînd o vîrstă de 10–11 mii de ani, este perioada postglaciară. Evident, din punct de vedere climatic și deci sub aspectul impactului lor asupra istoriei umane, cele două etape se deosebesc esențial una de alta. Cercetările asupra fenomenului glaciațiunilor au contribuit la divizarea pleistocenului în cîteva perioade. S-au făcut cunoscute șase perioade glaciare, după numele unor afluenți din Alpi ai Dunării, dintre care ultimele patru coincid cu istoria timpurie a omului în Europa. Acestea sînt: Günz, cuprinsă aproximativ între 1.200.000 și 700.000 de ani, Mindel: 650.000–350.000, Riss: 300.000–120.000 și Würm: 80.000–15.000 de ani.

Arheologia, la rîndul ei, și-a adus propria contribuție la divizarea pe segmente temporale a preistoriei și a făcut-o în baza clasificării uneltelor de muncă după materialul din care acestea au fost confecționate și după tehnologia aplicată. Astfel, întrucît pe cea mai lungă durată a istoriei sale omul și-a meșterit uneltele și armele din piatră, perioada respectivă a fost numită epocă a pietrei. Aceasta acoperă aproape tot cadrul cronologic al istoriei umane și este împărțită în două etape foarte inegale: paleolitic, adică perioada pietrei vechi (cca 2,5 mil.–12–10 mii de ani), și neolitic, perioada pietrei noi (10–6 mii de ani î.e.n.). Paleoliticul, ce vizează el însuși un spațiu temporal extrem de întins, este divizat în trei perioade – inferior (2,5 mil.–200 mii de ani), mijlociu (200–40/35 mii de ani) și superior (40/35–12/10 mii de ani). Unele cronologii plasează între paleolitic și neolitic o etapă intermediară, numită mezolitic (15/12–8/6 mii de ani), ridicînd, astfel, limita de jos a paleoliticului și coborînd limita de sus a neoliticului. Fiecare dintre aceste perioade este secționată pe un șir de culturi arheologice. Și de vreme ce o cultură arheologică se raportează la un anumit segment cronologic, referirile la o anumită cultură trebuie să vizeze un timp concret. De exemplu, dacă întîlnim o mențiune privind cultura Acheul, știm că e vorba de paleoliticul superior, la fel cum uneltele de tip Moustier aparțin paleoliticului mijlociu.

Așadar, preistoria are ca instrument de lucru o cronologie oarecum elaborată. Totuși aceasta este departe de a fi perfectă, dovadă cea mai bună în acest sens fiind diversitatea, uneori prea mare, de păreri privind periodizarea istoriei timpurii, fixarea în timp a unor fenomene sau procese ca de exemplu începutul confecționării conștiente a uneltelor de muncă sau datarea materialului antropologic. Deci această cronologie este, în stadiul actual al științei, pe cât de utilă, pe atât de relativă, altfel spus, este funcțională ca instrument de lucru, fără să aibă o

valoare științifică absolută. Cît privește periodizarea preistoriei naționale, aceasta se fondează, în ansamblu, pe două abordări: în România ea caută să se alinieze cronologiei vest- și central-europene¹, în timp ce în Republica Moldova preferă practicile tradiționale ale studierii fenomenului, conform cărora toate etapele preistoriei demarează mult mai târziu², după fiecare caz în parte și, bineînțeles, în funcție de rezultatele cercetărilor arheologice în spațiul respectiv. Aceste preferințe nu par întru totul justificate, deoarece în primul caz faptele și fenomenele pot cădea sub incidența unei arhaizări artificiale, pe cînd în celălalt li se refuză nemotivat înaintarea spre vîrsta lor adevărată. De aceea în volumul de față vom căuta să ne orientăm, pe cît se va putea, spre o poziție intermediară, dar numai în măsura în care materialul arheologic, paleontologic și de altă natură sugerează o atare atitudine.

Referitor la apariția și evoluția omului pe teritoriul Moldovei, examinarea acestei chestiuni este bine să fie precedată de o scurtă privire asupra procesului universal de antropogeneză în arealele care îl fac mult mai reprezentativ, deoarece o astfel de abordare prealabilă este reclamată de nevoia înțelegerii corecte a felului cum a decurs acest proces în spațiul care ne interesează. Există un material relativ bogat cu privire la omul fosil, care a fost studiat cu multă atenție de un număr mare de specialiști, și, drept urmare, dispunem de cercetări ample referitoare la chestiunea respectivă. Însă tocmai aceste realizări demonstrează că fenomenul antropogenezei, așa cum a fost el cercetat, conține mai multe semne de întrebare decît răspunsuri clare și convingătoare³. O astfel de situație își are explicația în faptul că tot materialul paleoantropologic studiat pînă acum conține dovezi relativ clare privind doar trei tipuri ale omului fosil. Primul tip, numit *Australopithec*, a apărut în baza unor investigații făcute între cele două războaie mondiale în Africa de Sud. Unul dintre reprezentanții săi mai tîrzii, descoperit în Africa de Est (Olduvai,

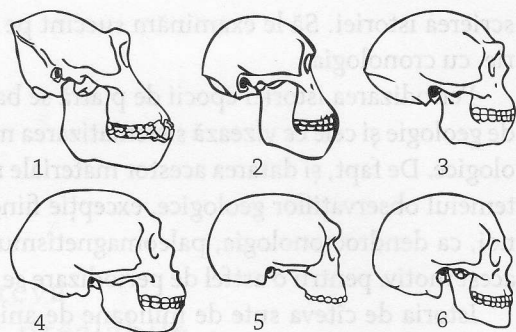

Fig. 1. Trepte ale antropogenezei de la maimuță la omul contemporan. Cranii de: 1. gorilă; 2. Australopithec; 3. Homo erectus; 4. Neanderthal (La Chapelle aux Saints); 5. craniu de Steinheim; 6. Homo sapiens

¹ Istoria românilor, vol. I, 2010, p. 21–25, 59–68.

² Istoria Moldovei, p. 31–33, 107 sqq.

³ Vezi V.P. Alekseev, *Paleoantropologia zemnogo šara i formirovanie čelovečeskih ras. Paleolit*, Moscova, 1978, p. 258–261.

1960), a fost numit *Homo habilis*¹ „om îndemînatic”. Acesta are, judecînd după exemplarele găsite mai tîrziu în cîteva locuri din arealul menționat, o vîrstă de cca 2,5 mil. de ani și a fost numit așa pentru că în straturile de pămînt în care fuseseră găsite osemintele sale se aflau și cele mai vechi unelte de piatră, prelucrate sumar. Craniul său avea o capacitate de 650–750 cm³, fiind cu cca 100–200 cm³ mai mare decît la primii australopiteci, și înălțimea de 120 cm, iar greutatea de 40–50 kg. Un reprezentant mai evoluat al acestui tip, numit *Homo erectus* – omul cu mers vertical, care a trăit cam cu un milion de ani mai tîrziu, era deja în stare să practice o tehnică a ciopririi pietrei care a putut da naștere la piesele bifaciale, adică lucrute prin cioprire pe două laturi. În Europa și Asia acesta a apărut, în cîteva variațiuni², cu 1,5–1,0 mil. de ani în urmă. Al doilea tip al speciei *Homo* și, respectiv, a doua etapă a evoluției acesteia l-a constituit *omul de Neanderthal* sau paleoantropul. El a trăit în perioada paleoliticului mijlociu, aproximativ între 150–100 și 40–35 mii de ani în urmă, fiind răspîndit pe un spațiu foarte întins, din Europa de Vest pînă în Asia. Creierul său avea 1400–1450 cm³, iar înălțimea era de 150–155 cm. Ultima treaptă a antropogenezei este reprezentată de *Homo sapiens* – de omul cu rațiune, omul contemporan, numit și omul de Cro-Magnon, după locul primei sale atestări, în Franța (1868). Problema cea mai mare a reconstrucției liniei de evoluție fizică a omului, de la primele hominide și pînă la *Homo sapiens*, constă în faptul că nu se poate stabili o legătură directă între cele trei tipuri, altfel spus, nu s-a putut demonstra o trecere directă de la *Homo habilis* (sau *erectus*) la Neanderthal și de la acesta la *Homo sapiens*. Această situație se complică, deoarece din punctul de vedere al industriei uneltelor de muncă, dimpotrivă, se constată o continuitate între paleoliticul mijlociu și cel superior³.

Din păcate, nu dispunem de datele necesare pentru a putea vorbi despre desfășurarea întregului proces de antropogeneză în spațiul est-carpatic și nici măcar în vecinătatea acestui teritoriu. Variatele ma-

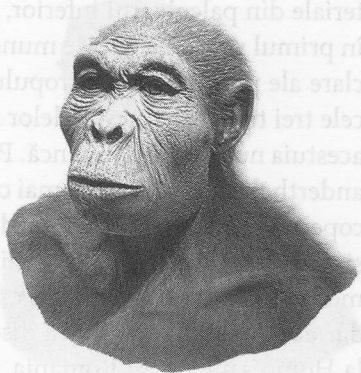

Fig. 2. *Homo habilis*. Reconstrucție. Westfälisches Museum für Archäologie, Herne

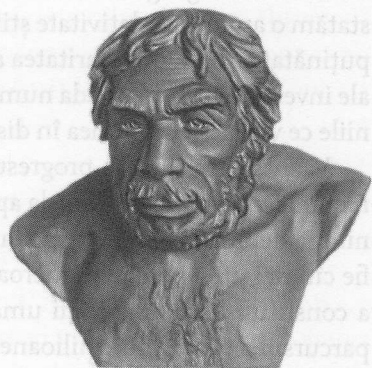

Fig. 3. Neanderthal din La Chapelle. După M.M. Gherasimov

¹ L.S.B. Leaky, P.V. Tobias, J.R. Napier, *A new species of genus Homo from Olduvai gorge*, *Nature*, 4, 1964, vol. 202, p. 7–9. Conform unor descoperiri recente, primul om îndemînatic ar putea avea 3,2 mil. de ani.

² *Cambridge Ancient History*, vol. I, partea I, *Prolegomena and Prehistory*, ed. a 3-a, de I.E.S. Edwards, C.J. Cadd, N.G.L. Hammond, Cambridge University Press, 2008, p. 158–159.

³ M.I. Herscovits, *Economic anthropology. The economic life of primitive peoples*, New York, 1965, p. 155–179.

teriale din paleoliticul inferior, descoperite de arheologi în zona respectivă, fiind vizate în primul rînd uneltele de muncă ale omului primitiv și așezările lui stabile, sînt dovezi clare ale prezenței arhantropului. Cercetarea acestor vestigii induc ideea că primul din cele trei tipuri ale hominidelor se afla aici cu 700–600 mii de ani în urmă. Însă oase ale acestuia nu au fost găsite încă. Primele dovezi probatorii în acest sens se referă doar la neanderthalieni. Este vorba, mai cu seamă, de amprența tălpii unui astfel de hominid, descoperită în Peștera Ghețarului de la Vîrtop, din vecinătatea localității Arieșeni, România, și datată cu o vechime de 62 mii de ani¹. Ar putea fi menționate și cele trei falange de la membrul inferior, găsite în Peștera Bordu Mare de la Ohaba Ponor (jud. Hunedoara), dar acest material este încă discutabil. Mai convingătoare sînt totuși datele referitoare la Homo sapiens. În România, resturi ale omului modern au fost descoperite în cîteva locuri. În așa-zisa Peșteră cu Oase, de lângă Anina, jud. Caraș-Severin, au fost depistate craniul și maxilarul inferior ale unui tip anatomic contemporan, care au o vîrstă de cca 35 mii de ani². În Peștera Muierii (Baia de Fier, jud. Gorj) au fost găsite șase fragmente scheletice, inclusiv un craniu, o mandibulă, un omoplat, o tibia, un os temporal și o fibulă, toate avînd o vîrstă de aproximativ 30 mii de ani³. În Peștera Cioclovina, din Parcul Natural Grădiștea Muncelului (jud. Hunedoara), a fost descoperit un craniu care, conform estimărilor specialiștilor, ar fi aparținut, ca și osemintele din celelalte două locuri, unui reprezentant timpuriu al lui Homo sapiens⁴.

În general, dacă aruncăm o privire doar peste două aspecte ale preistoriei, din cele trei fundamentale menționate mai sus, și anume cronologia și antropogeneza, urmînd ca despre cea de-a treia (corelația proceselor istorice din spațiul pruto-nistean și din alte areale istorico-geografice) să vorbim detaliat la locurile respective, nu putem să nu constatăm o anumită relativitate științifică a informației privind aceste fenomene, în special puținătatea și fragmentaritatea acesteia, ca urmare a rezultatelor destul de modeste încă ale investigațiilor, în pofida numeroaselor și îndelungatelor eforturi întreprinse în domeniile ce vizează chestiunea în discuție de o strălucită pleiadă de cercetători.

Văzută prin prisma progresului, istoria omenirii este jalonată de realizările fundamentale în tehnologie. Pînă la apariția metalelor, cca 5–6 mii de ani în urmă, viața oamenilor a depins direct de capacitatea lor de a prelucra piatra de așa manieră, ca aceasta să fie cît mai utilă pentru numeroasele lor trebuințe. Dacă ne gîndim că tehnologia pietrei a constituit baza activității umane și deci singura premisă a supraviețuirii omului pe parcursul a peste două milioane de ani, atunci ne putem da seama cît de anevoios a fost acest proces, și mai ales că realizările acelei epoci au asigurat accelerarea dezvoltării teh-

¹ B.P. Onac, I. Viehmann, J. Lundberg, S.E. Lauritzen, C. Stringer, V. Popiță, *U-Th ages constraining the Neanderthal footprint at Vîrtop Cave, Romania*, QSR, 24, 2005, 10/11, p. 1151–1157.

² E. Trinkaus, Ș. Milota, R. Rodrigo, G. Mircea, O. Moldovan, *Early modern human cranial remains from the Peștera cu Oase, Romania*, JHE, 45, 2003, p. 245–253.

³ A. Soficaru, A. Doboș, E. Trinkaus, *Early modern humans from the Peștera Muierii, Baia de Fier, Romania*, PNAS, 2006, vol. 103, no 46.

⁴ A. Soficaru, C. Petrea, A. Doboș, E. Trinkaus, *The Human Cranium from the Peștera Cioclovina Uscată, Romania*, CAn, 48, 2007, 4, p. 611–619.

nologice la etapele următoare. Astfel, epoca pietrei se va defini nu numai prin durată ei extrem de întinsă, ci mai ales prin perfecționarea modului de viață al omului primitiv și odată cu aceasta prin realizarea unei organizări sociale care să-l îndepărteze tot mai mult de lumea animală și să-i pregătească trecerea pe făgașul civilizației. Și rezultatele tehnologice sînt doar un aspect al caracterului deosebit al evoluției la acea etapă. Au existat și altele, cu totul excepționale, care sînt și ele – indirect – produsele aceluiași progres tehnologic. Este vorba chiar de realizarea antropogenezei, precum și de astfel de fenomene ca apariția activității de producție a omului, a gândirii și vorbirii etc. Aceste fapte demonstrează că epoca de piatră nu trebuie înțeleasă ca o îndelungată vegetare în stagnare și primitivism, cum este percepută de obicei, ci trebuie văzută ca piatră de temelie a civilizației umane. De altfel, o atare viziune asupra epocii respective sugerează o reconsiderare a interpretării tradiționale a termenului de civilizație, pentru că sînt greu de găsit dovezi mai sigure de civilizare decît transformarea omului-maimuță în Homo sapiens sau formarea gândirii și a vorbirii, ori apariția activității de producție – așa-zisa revoluție neolitică.

Fig. 4. Homo sapiens. După
M.M. Gherasimov